

СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА XX ВЕКА



SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CCXLII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 40

SERBIAN 20th-CENTURY LITERARY CRITISM

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON 21 AND 22 OCTOBER 2024

Accepted at the 2nd meeting of the Department of Language and Literature,
held on 25 March 2025, on the basis of reviews from
Academician Jovan Delić and SASA Corresponding Member Gorana Raičević

E d i t o r
Academician ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 5

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига ССХЛП

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 40

СРПСКА КЊИЖЕВНА КРИТИКА XX ВЕКА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 21. И 22. ОКТОБРА 2024. ГОДИНЕ

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном 25. марта 2025. године, на основу позитивних рецензија
академика Јована Делића и дописног члана САНУ Горане Раичевић

У р е д н и к
Академик ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2025

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35



Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура и коректура
Милица Тимић

Тираж
300 примерака

Штампа
Birograf comp, Београд

ISBN 978-86-6184-078-4

© Српска академија наука и уметности 2025

САДРЖАЈ

Јован Делић	
<i>Појед на критику српске модерне</i>	9
Jovan Delić	
<i>View on the critism of the Serbian moderna</i>	20
Горан М. Максимовић	
<i>Заснивање књижевне критике на југу Србије на крају XIX</i> <i>и на почетку XX вијека</i>	21
Goran M. Maksimović	21
<i>The establishment of literary criticism in the south of Serbia</i> <i>at the end of 19th and at the beginning of the 20th century.</i>	35
Миливој Ненин	
<i>Књижевна критика Димитрија Фрџунића</i>	37
Milivoj Nenin	
<i>Literary criticism of Dimitrije Frtunic.</i>	44
Слободан Владушић	
<i>Бранко Лазаревић о раној прози Милоша Црњанског</i>	45
Slobodan Vladušić	
<i>Branko Lazarević on early prose of Miloš Crnjanski</i>	57
Јелена В. Јовановић	
<i>Проза српске модерне из критичког угла Бранка Лазаревића:</i> <i>импресија у сликама</i>	59
Jelena V. Jovanović	
<i>Prose of Serbian literary moderna from the critical viewpoint of</i> <i>Branko Lazarević: impression in images</i>	68
Марко Недић	
<i>Српска књижевна критика између два светска рата</i>	71
Marko Nedić	
<i>Serbian literary criticism in the interwar period</i>	83

Бранко Вранеш	
<i>Исидора Секулић о српским модернисцима између два светска рата:</i>	
<i>М. Црњански, Р. Пејровић, М. Насијасијевић</i>	85
Branko Vraneš	
<i>Isidora Sekulić on Serbian modernists between the two world wars:</i>	
<i>Miloš Crnjanski, Rastko Petrović, and Momčilo Nastasijević</i>	97
Мина М. Ђурић	
<i>Интердисциплинарни оквири Винаверове компаративне</i>	
<i>критике српске књижевности прве половине XX века</i>	99
Mina M. Đurić	
<i>Interdisciplinary frameworks of Vinaver's comparative criticism</i>	
<i>of Serbian literature of the first half of the 20th century</i>	116
Миломир М. Гавриловић	
<i>Књижевнокритичка мисао Марка Ристића између идеологије и поезије</i>	117
Milomir M. Gavrilović	
<i>The literary criticism of Marko Ristić: between ideology and poetics</i>	133
Милица Ђуковић	
<i>„Прејаве“ и „реуспројављања“: књижевнокритичка делатност</i>	
<i>Милана Бојдановића</i>	135
Milica Ćuković	
<i>“Partitions” and “reorganizations”: the literary criticism of Milan Bogdanović</i>	147
Немања Каровић	
<i>Портрет и сенка: књижевнокритичко дело Велибора Глигорића</i>	149
Nemanja Karović	
<i>A portrait and a shadow: Velibor Gligorić's literary criticism</i>	161
Петар Пијановић	
<i>Култура и књижевна критика у XX веку</i>	163
Petar Pijanović	
<i>Culture and literary criticism in the 20th century</i>	188
Јован Делић	
<i>Зоран Мишић – критичар српског модернизма после Другог светског рата</i>	189
Jovan Delić	
<i>Zoran Mišić – a literary critic of Serbian modernism after the Second World War</i>	201

Владан Бајчета	
<i>Есејистика и критика Владана Деснице</i>	203
Vladan Bajčeta	
<i>Essays and criticism of Vladan Desnica</i>	234
Зорица Несторовић	
<i>Иво Андрић и Петар Џаџић: писац и критичар</i>	235
Zorica Nestorović	
<i>Ivo Andrić and Petar Džadžić: writer and critic</i>	249
Зоран Пауновић	
<i>Критички текстови Данила Киша о англофоној књижевности</i>	251
Zoran Paunović	
<i>Danilo Kiš's critical texts on anglophone literature</i>	259
Јелена Марићевић Балаћ	
<i>Српска књижевна критика у Летопису Матице српске (1946–2024)</i>	261
Jelena Marićević Balac	
<i>Serbian literary criticism in the Chronicles of Matica srpska (from 1946 to 2024)</i>	269
Драган Хамовић	
<i>Прилози Бранка Лазаревића модерном културном саморазумевању</i>	271
Dragan Hamović	
<i>Branko Lazarević's contribution to modern cultural self-understanding</i>	282
Јана М. Алексић	
<i>(Не)укротива критика: критички приступи Петра Џаџића у текстовима о Бранку Миљковићу</i>	283
Jana M. Aleksić	
<i>The (un)tamed criticism: Petar Džadžić's critical method in writings on Branko Miljković</i>	306
Горана Раичевић	
<i>Владета Јеротић о српској књижевности: од психоаналитичкој до антрополошких увида</i>	309
Gorana Raičević	
<i>Vladeta Jerotic on Serbian literature: from psychoanalytical toward anthropological insights</i>	321

Снежана Милосављевић Милић	
<i>Метакритичка мисао Светозара Петровића</i>	323
Snežana Milosavljević Milić	
<i>Meta-critical thought of Svetozar Petrović</i>	334
Бојана Стојановић Пантовић	
<i>Критичке рефлексије Исидоре Секулић</i>	337
Bojana Stojanović Pantović	
<i>Critical reflections of Isidora Sekulić</i>	347
Бојана Поповић	
<i>Борислав Михајловић – стални књижевни критичар НИН-а</i>	349
Bojana Popović	
<i>Borislav Mihajlović Mihiz – longtime literary critic for NIN magazine</i>	362
Предраг Петровић	
<i>Књижевна критика као артикулација ђесме: критичарски метод</i> <i>Новице Петковића</i>	363
Predrag Petrović	
<i>Literary criticism as articulation of a poem: critical method of Novica Petković</i>	373
Миодраг Лома	
<i>Књижевноисторијска критика Ђорђија Вуковића примењена</i> <i>на српску народну и српскословенску поезију</i>	375
Miodrag Loma	
<i>Djordjije Vuković's literaturgeschichtliche Kritik angewandt</i> <i>auf die serbische Volksdichtung und die serbisch-slawische Poesie</i>	394

КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА МИСАО МАРКА РИСТИЋА ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ПОЕТИКЕ

МИЛОМИР М. ГАВРИЛОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се анализира Ристићев текст „Варијације (или тезе) о функцији књижевности и о друштвеној одговорности књижевника“, огледни пример ауторове тежње да, као истакнути експонент владајуће идеологије, предложи решења за у том тренутку значајна књижевно-друштвена питања (опсег књижевних слобода, друштвена улога књижевности и књижевника, дефинисање социјалистичке књижевности, одређење значења и опсега појма *модерно*). Такође, да из позиције блиске власти приложи упуте према којима се допуштају одређене књижевне слободе, што постаје огледни пример у процесу унутарполитичких и спољнополитичких позиционирања ФНРЈ. Истовремено, Ристић је покушао да у оквиру ширег друштвеног договора унесе и сопствена схватања о природи модерног и о истакнутој друштвеној позицији надреалистичке поезије.

Кључне речи: идеологија, социјализам, књижевност, надреализам

1. Ретки су случајеви када се један текст значајног књижевног делатника може разумети као синтеза вишедеценијског бављења књижевним пословима. Тако је и у случају Марка Ристића, чије је присуство у јавном књижевном простору трајало више од шест деценија. Штавише, чини се да не би имало смисла, у Ристићевом случају, а имајући у виду разгранатост његових естетских, поетичких, идеолошких и друштвених позиција, тражити једну такву тачку прожимања. Међутим, ако иједан текст из зао-

* Институт за књижевност и уметност, имејл: gasha88gm@gmail.com

ставштине овог песника, критичара, публицисте, идеолога и хроничара епохе може претендовати на истакнути положај у оквиру целокупног опуса, онда је то мало познати Ристићев колаж „Варијације (или тезе) о функцији књижевности и о друштвеној одговорности књижевника“, прочитан новембра 1954. године као излагање на *Изванредном Пленуму Савеза књижевника Југославије* (у даљем тексту: *Пленум*).¹

Крајем пете и током шесте декаде прошлога века, конгреси писаца које је организовао СКЈ под патронатом КПЈ били су међу најзначајнијим културним и друштвеним догађајима у ФНРЈ. Поред трећег по реду, љубљанског *Конгреса СКЈ*, новембарски *изванредни*, односно ванредни *Пленум* био је најистакнутији догађај ове врсте, који је КПЈ је искористила не би ли дефинисала критеријуме према којима је било потребно да књижевност учествује у изградњи социјалистичког друштва. Под копреном слободне књижевне дебате, на овом скупу, изразито значајном за редефинисање идеолошких позиција и књижевне климе у једном напетом историјском тренутку, предлагана су решења за многе одсудне проблеме везане за положај књижевности у социјалистичком друштву, од којих су најзначајнији били функција књижевности и опсег дозвољене слободе књижевног исказивања. Марко Ристић се, за разлику од осталих говорника који су читали излагања припремљена за ову прилику, одлучио да приложи колаж одломака преузетих из неколико већ објављених радова, почев од текста „Морални и социјални смисао поезије“, из 1934. године, и закључно са есејем „Три мртва песника“, објављеним исте године у којој је *Пленум* одржан.² Чини се да је овакава реторичка стратегија била мотивисана Ристићевом потребом да, и у овој прилици, као и у многим другим, приложи доказ своје постојане и дугогодишње правоверности револуцији и владајућем систему. Уједно је и књижевној историји оставио још једну нијансу у портрету критичара

¹ Marko Ristić, *Varijacije (ili teze) o funkciji književnosti i o društvenoj odgovornosti književnika*, *Izvanredni Plenum Saveza književnika Jugoslavije* (10–13. novembra 1954), Beograd: SKJ, 1955, str. 55–75. Ристићев текст је, пред само одржавање *Пленума*, штампан и у једанаестој, новембарској, свесци часописа *Књижевност*, да би поново био штампан у истом часопису 2006. године, у издању у којем су, поводом шездесет година континуираног излагања овог месечника, били поновљени најзначајнији текстови објављени током његовог дугог трајања.

² Ристић користи одломке из следећих текстова: „Морални и социјални смисао поезије“ (1934), „Предговор за неколико ненаписаних романа“ (1936), „Сан и истина Дон Кихота“ (1939), „Из ноћи у ноћ“ (1940), „Предговор“ за *Књижевну историју* (1952), „Маргиналије“ (1951) и „Три мртва песника“ (1954). Сваки од наведених текстова садржи многе значајне Ристићеве поетичке, књижевноисторијске и идеолошке ставове, међутим, будући да је аутор њихову аутономност унеколико и суспендовао при обликовању експозеа са *Пленума*, у овом раду се издвојени одломци тумаче у оквиру књижевноисторијског тренутка у којем су исказани и новостворене целине у коју су унети и у којој одређена Ристићева промишљања другачије резонирају но у оригиналним текстовима.

који је „своја мерила и своју критику подредио захтевима и потребама партијске идеологије“.³ Читајући и предратне и поратне текстове објављене у периоду од две деценије, Ристић се представио као морално непогрешиви учесник и сведок епохе, као и истрајни поборник идеолошке платформе, која се, на концу, указала победоносном, подсетивши на дугогодишњу стабилност сопствених социјалистичких, прогресивних – и друштвених и поетичких, напредних и, на концу, комунистичких схватања. Управо због тога није тешко увидети ни то да се Ристићев текст заправо не исцрпљује у изношењу његових друштвених и књижевних схватања, него да функционише и као оправдање надређујућег државног идеолошког пројектовања у култури. Такође, овај експозе може се разумети као синтеза дотадашњих Ристићевих књижевних и политичких схватања, али и као проглас којим су одређени типови модернистичког проседеа означени као „безбедни за употребу“ у тренутку појачане идеолошке контроле.⁴

2. Ристић своје излагање отпочиње описујући сукоб песника са друштвеним налозима, који неминовно одређују путању његовог развоја. Овај сегмент је Ристић преузео из тек објављеног есеја „Три мртва песника“, сасвим сигурно његовог најпровокативнијег књижевног текста. Иако у експозеу оспоравани песници нису именовани, предложена путања духовног развоја песника, односно трансформација песника који прихвата „морални чин поетског стварања“⁵ као неминовну последицу транзиције субјекта у биће друштвене револуционарне акције подједнако рачуна на прочитане упуте, као и на заглашујућу тишину неименовања Милоша Црњанског, Растка Петровића и Пола Елијара (Paul Éluard), који су, по

³ Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике: 1768–2007. Том 1*, Нови Сад: Матица српска, 2008, стр 396.

⁴ В. више о књижевном деловању и есејима Марка Ристића од 1933. до 1940. године, у периоду када се обликовао као „надреалистички марксист“, у: Ханифа Капићић-Османовић, *Марко Ристић као књижевни теоретичар и критичар*, Критички радови Марка Ристића, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1987, стр. 46–72. В. Исто, стр. 72–81 поводом Ристићевих критичких ставова у послератном периоду. Треба имати на уму да су у поменутом раду, писаном за изузетно значајну едицију *Српска књижевна критика*, пређутани готово сви Ристићеви чинови и написи који се могу разумети као деловање у интересу владајућег партијског система. Ауторка је слично поступила и у студији *Српски надреализам и његови односи са француским надреализмом* (1966), у којој о овом покрету пише са становишта која су усклађена са идеолошким агендом владајуће партије, а тек потом књижевно-историјска и научна. В. више о политичком и идеолошким ангажману Марка Ристића у: Предраг Тодоровић, *Српски надреализам или њисци у 'служби народа': једна њасквила*, Авангарда и коментари: међународни научни зборник радова у част проф. Гојка Тешића, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021, стр. 677–701.

⁵ М. Ристић, *нав. дело*, стр. 55.

Ристићевом строгом суду, изневерили „моралн[е] последице које она [поeziја – М. Г.] имплицира“.⁶

Према Ристићу, духовни развој песника одсудно је одређен сазнањем да свако изражавање субјективности неминовно води до открића да је индивидуални сан о човековој позицији у свету неодржив при сусрету са ригидним друштвеним нормама које укидају поетске снове. Неусклађеност између „иреалне среће његовог [песниковог – М. Г.] субјективног сна и реалне несреће објективне јаве“ испоставља се *ипраичном*, и условљава песника да се, окружен репресивним друштвом и светом, окрене „тоталној негацији сваког друштвеног морала, сваке друштвене акције, сваког друштва“.⁷ Овакав револт није ништа више до безнадежни чин побуне негацијски усмерен ка друштву, али, према Ристићу, и потенцијална како стваралачка, тако и активистичка енергија која се може и мора другачије каналисати, будући да су „безусловно порицање стварности и песимизам“⁸ тек видови неуспеле побуне који не могу довести до друштвених промена.

Ристић предлаже решење за ову незавидну позицију – песник преусмерава јалову енергију расуту у правцу негације друштва ка тачно издвојеним негативним и репресивним елементима друштвеног система, оголивши на тај начин идеолошке постулате предложене транзиције песничке индивидуалности у друштвено биће. Унижена духовна позиција песника у судару са друштвеном репресијом упућује песника ка сазнању да се „материјални услови и узроци животног пораза и бесмисла могу и морају једино материјалним средствима укинути, превазићи, преобразити“.⁹ Дакле, поетски револт је бесмислен у изразу индивидуе, осим ако се субјективна компонента не униформише и релативизује, а сам песнички израз не осмисли као „делујући и ефикасан“, и то пре свега као „*друштвено*на акција“ усмерена ка „ослобођењу од спутавајућих друштвених снага“.¹⁰ Песников чин се развија у том транзитивном поступку од субјективног израза до прогласа колективне воље. Понуђени идеолошки оријентир, 1954. године, када Ристић исказује овакве ставове, сасвим је очекиван – акцију

⁶ *Истио*, стр. 56. О овом есеју, којим је Ристић „доказао своју оданост новом режиму, ограђујући се од своје сумњиве књижевне прошлости и несумњивог грађанско-буржоаског порекла“, као о парадигматичном примеру злоупотребе личних сећања „у циљу стварања званичне верзије колективне историје и њеног општенаметнутог друштвено валидног наратива“, в. више у: Татјана Росић, *Зайечаћени рукопис, неопћворено писмо: Есеј Три мртва песника Марка Ристића: Историја једног ипријателства и доминантни модели књижевне полиитике у српској култури*, (Зло)употребе историје у српској књижевности од 1945. до 2000. године, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 2007, стр. 17–31.

⁷ М. Ристић, *нав. дело*, стр. 56.

⁸ *Истио*.

⁹ *Истио*, стр. 57.

¹⁰ *Истио*.

„може да понесе и да спроведе само онај део човечанства, [...] који је у свом *материјалном бићу* отуђен, потлачен и експлоатисан: *йролейтеријай*“.¹¹ Самим тим, ослобођење људског духа, које није могуће у оквирима сужене субјективности и индивидуалног израза, постаје могуће у виду друштвене акције и колективног исказивања. Другим речима, песник нужно мења своју нихилистичку позицију, одбацујући бескомпромисну негацију сваког могућег друштва и сваке могуће стварности у чин „афирмације једне човечанске и човечне стварности, једног социјалистичког друштва“ што га доводи и „до сарадње на изградњи те стварности, на остварењу тог друштва“ и, на концу, до учешћа у борби“ против свега што такву визију света и човека угрожава.¹² Иако је на овај начин представљен транзитивни поступак замишљен као дијалектички, он је у потпуности обликован имајући у виду локалне идеолошке прилике. Самим тим, духовно сазревање песничке свести у потпуности се поставља у оквире који су одређени друштвеном улогом у изградњи југословенског социјалистичког друштва, чиме су, свакако, сужени оквири слободе изражавања у процесу утилитарне потврде вредности таквог друштва сасвим прецизно назначени.

3. Промишљајући о начинима на које је могуће изразити друштвену свест поезије, Ристић се дотиче теза изнетих у „Сну и истини Дон Кихота“, из 1939. године. Полазећи од премисе да се песник не може, као уосталом ни његово дело, одвојити од историјских и друштвених прилика у којима настаје, Ристић закључује да се „Функција уметника и уметничког дела мора [...] неминовно дефинисати и у функцији друштвене стварности овога времена“.¹³ Друштвена функција која Ристића занима искључиво је одраз револуционарне акције. Међутим, револуционарну компоненту поезије и књижевности која постоји у разним историјским периодима (Ристић помиње Хајнеову лирику као огледни пример), могу изразити само они „који су знали да и кроз те вихоре пронесу неприкословену независност те поетске медитације, да и кроз ту стварност одрже, недирнут у својој суштини, тај поетски сан. Они који своју мисију уметника нису жрвовали својој улози друштвеног човека или својој функцији социјалног барда. Они нису обуставили крвоток своје поезије“.¹⁴ Ристић на овом месту апострофира песнике који нису стварали „по одлуци разума, по рецепту, по упутству, по пропису“¹⁵, те су стога могли изразити аутентични одјек револуционарног колективног духа, односно – *йучкоја њева*.

¹¹ *Исјо*.

¹² *Исјо*.

¹³ *Исјо*, стр. 58.

¹⁴ *Исјо*, стр. 59.

¹⁵ *Исјо*.

Превасходно због тога што Ристић инсистира на томе да револуционарни дух изражавају они песници који га аутентично разумеју, а не они који се под његов барјак декламативно окупљају, контрадикторност ових ставова са већ дефинисаном друштвеном улогом песника се, на први поглед, чини очигледном. Међутим, Ристић заправо на овом и другим местима у свом експозеу истиче социјалистички етос југословенске државе као једину могућу валидну и оправдану револуционарну етику, чиме је условљено и таутолошко поједностављење доследности његових ставова. Аутентични револуционарни израз времена у којем Ристић проговара, а уједно и сваког другог историјског времена које је претходница тренутног стања у којем се револуција остварује у процесу изградње југословенског друштва, по начелу нужности, и етичке исправности те нужности, мора да се усклади са етосом управо тог друштва у чијем идеолошком утемељењу и стабилизовању Ристић од краја рата, па све до 1954. године, као и на самом *Пленуму*, учествује.

4. Будући да су и духовни развој песника и револуционарна природа његовог чина схваћени као облик револуционарне праксе која подразумева (једину исправну и могућу) етичку утемељеност, Ристић из „Маргиналија“, објављених 1951. године, преузима пасаже у којима дефинише појмове попут *доследности* и *одговорности* књижевника. Пре свега, Ристић указује на то да су лична убеђења уметника, ако су доследна, морална и одговорна, неминовно усклађена са узусима *најнајпредније* друштва у том историјском тренутку, што у датим околностима не значи ништа друго до тога „да, крећући се доследно по линији свог личног убеђења [...], књижевник, *данас и овде*, не може а да се не креће паралелно са политичком линијом Савеза комуниста Југославије“.¹⁶ Ристић артикулише и одређене хегелијанске премисе, не би ли указао на то да се *линија* личних убеђења и *линија* друштвеног морала морају стопити у јединствен фронт, *линију нужности*. И у индивидуалном и у колективном смислу, тек прихватањем на овакав начин схваћене нужности, може се досегнути *слобода*.

Ипак, слобода у комунистичком друштву се не осваја тек контемплацијом, већ приближавање личних убеђења уметника и етоса једног друштва неминовно захтева „ангажовање субјекта“.¹⁷ На тај начин се сасвим децидно дефинише једно од основних проблемских места покренутих у књижевним дискусијама педесетих година прошлог века – однос уметничке слободе и друштвене улоге књижевника и књижевног дела.¹⁸ Ристић

16 *Исић*, стр. 59–60.

17 *Исић*, стр. 60.

18 В. више у: Ратко Пековић, *Ни рај ни мир: Панорама књижевних полемика 1945–1965*, Београд: Филип Вишњић, 1986, стр. 6–153; Dušan Bošković, *Stanovišta i sporu. Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950–1960*, Београд: Izdavačko-istraživački centar SSO Srbije, 1981, стр. 6–66.

указује на то да је друштвено одговорни уметник „одговоран пред друштвено-политичком мишљу са којим се његово лично убеђење идентификовало“.¹⁹ Уметничко дело, стога, заузима улогу у одржавању и одражавању политичке воље идеолошког система, чиме је његова друштвена улога сасвим прецизно дефинисана, будући да постаје израз „политичк[их] фактора са чијом се мишљу, са чијом се идеологијом, и акцијом његова [уметникова – М. Г.] мисао, [...] сагласила, практично изједначила“.²⁰ Самим тим, Ристић оправдава постојање књижевности писане у утилитарне сврхе, као и улогу књижевника као експонента политичке и идеолошке воље система.

Проблем се читује у оним случајевима када се „књижевник може наћи [...] пред једном драматичном дилемом, јер није нимало искључено да се доследно развијање његове мисли [...], не подудара са захтевима идеологије пред којом се искрено осећа идејно и дисциплински одговоран“.²¹ Одговор на ову проблематику недвосмислено је прецизан – уметник мора бити доследан пред својим уметничким поривима, но мора бити доследан и у својој грађанској одговорности. Те две позиције се, наравно, номинално не морају изједначити, али Ристић инсистира на томе да се, будући да промишља о овом проблему само у оквирима књижевности социјалистичког друштва, уметникова тежња мора уједначити са идеолошким назорима система у којима ствара. Међутим, како сведоче многи књижевни примери управо из пете и шесте декаде прошлога века, усклађивање уметничке поетичке намере и идеолошког постулата најчешће резултује занемарљивим естетским резултатима.

Ристићево инсистирање на доследности ауторових поетичких потреба које се неминовно усклађују са упутима СКЈ-а открива тачну природу догађаја на којем је Ристићев експозе прочитан, а то је дефинисање оквира социјалистичке литературе новооформљене државе. У границама *социјалистичкој естетизма*,²² дозвољене су све књижевне слободе, уједно и све идејне и поетичке изведбе – осим оних које директно не доводе у питање идеолошке постулате система и не подривају комунистичку власт, те су стога доследност и морал књижевника усклађени са етосом формирајућег социјалистичког друштва тек ако не прекораче границе тог етоса. На тај

¹⁹ М. Ристић, *нав. дело*, стр. 61.

²⁰ *Истио*.

²¹ *Истио*.

²² В. више у: Sveta Lukić, *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965). Rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*, Beograd: Prosveta, 1968, 188–193, str. 198–202; Миломир Гавриловић, *Модел прихватајљивој модернизма у југословенском социјалистичком друштву – између идеолошке контроле и поетичких истрајања*, Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XVII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2022), књига 2: „Србија: све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели“, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2023, стр. 43–51.

начин је пројектован јасно назначени идеолошки простор у оквиру којег поетичка доследност и друштвена одговорност књижевника морају бити усклађени.

5. За дефинисање револуционарне књижевне акције и праксе Ристићу су послужили одломци из његовог можда и најзначајнијег есеја, „Морални и социјални смисао поезије“, објављеног 1934. године. Неопходним се, према Ристићу, указује потреба да се изнађе позиција која неће угрозити ни слободу уметничког изражавања ни императив револуционарне акције. Понављајући лајтмотивску мисао свог експозеа – да „револуционарна акција за нас, [...], не може значити ништа друго него одбрану социјализма и изградњу Југославије“, ²³ Ристић покушава да пронађе модел у којем ће ова утилитарна опомена дозволити и привид слободе књижевног изражавања. Његов изворни модернистички нерв, редукован још и пре Другог светског рата идеолошким ограничењима, а у оквиру новостворене државе сасвим подређен диктату власти, ипак раздваја револуционарну акцију од стваралачке праксе, инсистирајући, пре свега, на њиховој међусобној условљености. Према Ристићу, обликовати стваралачки занос као оруђе револуционарне или социјалистичке праксе значи *ујушиићи ја*, међутим, степен усклађивања се постиже у изнађеној и надређеној категорији – *моралу*. Тек ако је језгро и револуционарне акције и стваралачког чина морално, може се обликовати склад између ова два настојања. Будући да моралистички узус подразумева ангажовање књижевника у револуционарној пракси, и учешће у постављању и одржавању социјалистичког поретка и новоуспостављеног етоса, самим тим се и књижевност, уметност, па и свако друго испољавање човека у социјализму постављају под надређујуће моралистичке и етичке стеге. Поезија, као „морална делатност“, условљава песника да своју аутентичну стваралачку мисао доведе до „револуционарних конклузија“. ²⁴ Двосмерност Ристићевих поетичких и идеолошких упута омогућила му је да у исто време пледира за вид аутентичне поезије, која је уједно и револуционарна само ако је неспутана од спољашњих догматских спрега и представља нефилтрирани израз ослобођене човекове свести и воље, али му је омогућила и да претпостави шире оквире идеолошког назора који су надређени границама на овај начин схваћене слободе изражавања. Свака његова егзалтација над аутентичним књижевним стварањем је, према томе, омеђена обручем идеолошке и моралистичке реторике којом покушава да оправда подређивање слободе песничког и књижевног изрази надређујућем идеолошком етосу.

²³ М. Ристић, *нав. дело*, стр. 63.

²⁴ *Истио*, стр. 64.

6. Ристић није имао лак задатак у покушају да помири дефиницију друштвене улоге књижевности у социјализму са ипак далеко ширим могућностима које се литератури могу и ван те улоге приписати. Решење је пронашао у дефинисању хуманистичке улоге књижевности. Наиме, Ристић, иако истиче да се улога књижевности „не може свести на њен један вид, рецимо утилитарно-васпитни или пропагандни“, ипак потцртава како је књижевност „директно друштвена, што значи васпитна и делајућа“, што неминовно истиче и њену „друштвено-политичку функцију“.²⁵ Другим речима, књижевност „може утицати, у прогресивном, у револуционарном, дакле друштвеном и историски у најпозитивнијем смислу, на друштвено-политичку и културно-политичку свест људи и тако доказати своју ефикасност непосредним дејствовањем на стварност“.²⁶

Међутим, опортуну историјски тренутак у којем је сазван *Пленум*, на којем се промишљало о књижевном друштвеном уговору о улози књижевности у југословенском социјализму и који је функционисао као својеврсни нацрт спољнополитичких и унутарполитичких намера комунистичких власти, дозволио је наоко ослабљени однос према књижевним слободама, који је требало да западним југословенским партнерима симулира једну отворенију, демократичнију врсту социјализма.²⁷ Усклађен са тим кретањима, Ристић напомиње да „књижевност може да оправда своје постојање и онда када није директно утилитарна, ни тенденциозна“.²⁸ Свакако, пошто се ипак промишља о књижевности у социјализму, (и само социјализму), она ипак мора имати своје утемељење кроз допринос свеопштој друштвеној корисности. Стога Ристић изналази синтагму *обојаћење свесћи*, забележену 1936. године у „Предговору за неколико ненаписаних романа“, дакле, у предратном времену, када се његова надреалистичка мисао редефинисала у процесу названом „социјализација надреализма“,²⁹ те потом и у књижевним сукобима на левици. У питању је, дакле, и даље терен друштвене корисности, само се поље дозвољених књижевних маневара шири, јер, на овај начин, захтев за ангажованом литературом не представља само књижевност одређеног фаха (рецимо, соцреалистичку литературу), него се дозвољава књижевност која није директно утилитарна, самим тим и сви жанрови, песнички говори, и естетски изрази који могу допринети *обојаћењу свесћи* човека у социјализму. Поље ангажова-

²⁵ *Исјо*, стр. 71.

²⁶ *Исјо*.

²⁷ В. више у: Milimir Gavrilović, *Izvanredni plenum Saveza književnika Jugoslavije (1954) kao čin definisanja društvene uloge književnosti u FNRJ*, Kulturne orijentacije i političke kulture umjetničke inteligencije u Hrvatskoj o Jugoslaviji od 1952. do 1967. godine: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem Desničini susreti 2023, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, 2024, str. 51–75.

²⁸ М. Ристић, *нав. гело*, стр. 72.

²⁹ В. више у: Milan Bogdanović, *Stari i novi III*, Beograd: Prosveta, 1961, str. 466–472.

ности се неповратно шири, будући да се прећутно подразумева и она литература која *не* доприноси *обогаћењу свесћи* човека у социјализму, односно, књижевност која, независно од књижевног проседеа у којем је обликована, урушава темељне и ригидно дефинисане идеолошке поставке социјалистичког етоса.

У том смислу, многобројне књижевне полемике које су у том историјском тренутку истицале проблем књижевног израза, од којих је најгласовитија била расправа између *модерниста* и *реалиста*, унеколико се обесмишљавају и разрешавају, уз јасан сигнал да су границе књижевних слобода, барем што се тиче проседеа, стила и естетике, значајно проширене. Самим тим, Ристић, приложивши читав каталог поетских дефиниција улоге књижевности, изналази коначну која може помирити друштвену улогу књижевности у социјализму са сигнализираним просторима дозвољених слобода говора и израза: „Функција је књижевности да помогне човеку“.³⁰ Будући да се под човеком подразумева човек југословенског социјализма, а сама помоћ која му је пружена претпоставља његову ефектнију уклопљеност у социјалистички систем, оваква хуманистичка оптика, која покушава да заобиђе мандат утилитарне употребе књижевног дела, ипак остаје одређена својом друштвеном улогом – да обликује човека према потребама социјалистичког друштва.

7. Ристићу је, пре свега, стало да тога да предложи оне легитимне моделе књижевног стварања у социјалистичком друштву, који се могу разумети као вид *најредне књижевности*. Самим тим, и да агитује за онај облик модерности који се, у замаху разбуктаних књижевних расправа, може представити као поетички супериоран, и истакнути као прихватљив у друштвеном и идеолошком смислу. Стога ће поновити своје ставове из „Предговора“ за *Књижевну полистику*, објављену 1952. године, истакавши захтев према коме „Спровођење револуционарне свести у дело, и на плану књижевности, [...], доводи до пуног ангажовања песника у борби за слободу народа“.³¹ Тип ангажовања који Ристић жели да истакне усклађен је са спољнополитичким потребама југословенске комунистичке државе у процесу коначног идеолошког одвајања од совјетског социјалистичког архиобрасца и подразумева ширу хуманистичку поставку него што је она коју могу предложити активисти „ждановљевског [...] типа“.³² Литература која је одраз социјалистичког југословенског друштва не може бити, према Ристићу, обликована по до скоро поштованим, али децидно одбаченим узусима совјетског социјалистичког реализма, нити сме да се угледа на дела модерниста међуратне епохе, аутора разновр-

³⁰ М. Ристић, *нав. дело*, стр. 73.

³¹ *Истио*, стр. 65.

³² *Истио*.

них авангардних провенијенција, која су – било као израз грађанске класе, буржоаског духа, разних традиционалних пракси, капиталистичких односа, националистичких или реакционарних израза – осуђена као, у идеолошком смислу, назадни и декадентни израз друштвених појава које се не уклапају у идеолошку пројекцију југословенског социјалистичког друштва. Тек када се и политичка и естетска компонента уједине у својој прогресивној намери, тек тада се може говорити о аутентичној револуционарној књижевности. Према Ристићу, на *йуиу* у *будућности*, и при изграђивању управо будућности коју је замишљала револуционарна пракса, оманули су и они који су уметност свели на „агит-проповску помоћ једној политичкој тактици“³³ и они које је „нестварна неутралност тојест тобожња пасивност у политичкој области“ довела „не само у стварно у активно назадњаштво, у конкретну социјалну и политичку реакцију, него и у уметничку јаловост, усахнуће, празнину, декаденцију“.³⁴ Ристић, у овој, као и у другим приликама, прећуткује чињеницу да је својевремено заузимао обе поменуте позиције – прву сасвим одлучно од Другог светског рата до 1948. године, а другу у међуратним годинама, када се још увек није прогласио надреалистом.

На овом месту се заправо открива какав је то вид модерности за коју Ристић оптира, покушавајући да њене поетичке узусе усклади са већ описаним системским и идеолошким захтевима. То је, сасвим очекивано – поезија надреализма, у оквиру које се Ристић обликовао и самоодредио у међуратном периоду. Надреалисти једини нису, према Ристићу, направили грешке попут одбачених ревносних совјетских светоназора или *зблуделих* домаћих авангардних и других међуратних аутора. Управо су они – иако Ристић признаје унеколико и лутање надреализма ка „широким масама неприступачно[м] књижевном експериментисању“³⁵ – умели да кроз сопствено *модерно сиварање* досегну „морално-политичке закључке“³⁶ који могу одсудно помоћи при изграђивању пројектованог *йуиу* у

³³ *Исјо*, стр. 67.

³⁴ *Исјо*, стр. 66. Уп. са Ристићевим одређењем сопствене (изван)литератне амбиције при обликовању *књижевне йолићике*, забележене у њеном „Предговору“: „[...] амбиција је ове књиге да се прикаже не само ка књижевно-историска ретроспектива једне борбе против *реакционарне мисли*, против академизма, против заосталости и против декаденције, против конзерватизма и против формалног модернизма, против *доимачијизма* у свим његовим видовима и облицима, него да се *баш кроз йу рејросйекйиву* потврди као објективно актуелна, што значи да се понуди као још увек искористљиво, дакле нужно и корисно оружје у борби против остатака реакционарне мисли, против културне заосталости, декаденције и догматизма, као оруђе у изградњи књижевне, па можда и не само књижевне, суперструктуре.“ Marko Ristić, *Književna politika: članci i pamfleti*, Beograd: Prosveta, 1952, стр. 11.

³⁵ М. Ристић, *Варијације (или йезе)* [...], стр. 66.

³⁶ *Исјо*, стр. 67.

будућносћ. Надреалисти су, повезавши своју уметничку праксу са комунистичком идеологијом, односно, надређеном идеолошком вољом, дали „нови смисао своме стварању“.³⁷ Самим тим, надреалистичка поезија, која је литературу разумела као „поприште идеолошке борбе“,³⁸ указује се весником прогресивних поетичких и песничких вредности које се усклађују са већ описаним етосом напредног социјалистичког југословенског друштва. Уједно, и као најзначајнији прихватљиви, у идеолошком смислу, модел модерности. На тај начин је надреализам (свакако, реч је о Ристићевој интерпретацији надреалистичке поетике и друштвене улоге овог правца) усклађен са тежњама револуције, проглашен за њен изабрани уметнички проседе, док су санкционисане другачије идеолошке социјалистичке нормираности књижевности, као и другачије „реакционарне“ концепције модернистичког израза, како предратног, тако и поратног.

8. Ристић је излагање на *Пленуму* искористио не би ли сопствено схватање модерности представио као најподесније у актуелним идеолошким приликама. Када се његов експозе постави у шири контекст Ристићевих књижевних и идеолошких иступа током пете деценије прошлог века, он се може разумети и као проглас тријумфа надреализма – и то у његовом естетском и у друштвеном виду, мада та дистинкција суштински нестаје. Надреализам, тачније, Ристићева верзија надреалистичког сна о човеку, истакнута је као легитимни модел модерности у југословенском социјалистичком друштву. Не као једини легитимни израз модерности (што би се косило са другим упутима по којима се разни поетички проседеи означавају „безбедним за употребу“), али свакако као супериорни. Такође, будући да надреалистичка естетика подразумева и идеолошку, ангажовану и друштвену акцију, он је на тај начин истакнут и као прогресивни књижевни израз који исказује циљеве револуције, а која и даље траје кроз развој југословенског друштва и државе. Ристић је унеколико и прогласио надреализам за званичну модернистичку естетику социјалистичке Југославије, подразумевајући да у том процесу (надреалистичка) књижевност постаје наличје друштвеног живота којим управљају идеолошки циљеви.³⁹

Може се, према томе, наслутити и Ристићево истицање историјског детерминизма који условљава судбину надреалистичког покрета и ускла-

³⁷ *Исјџо*.

³⁸ П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 390.

³⁹ Уп. са: „Ристић се после Другог светског рата искупио за своја скретања, поставши још тврђи у правоверности и искључивији у служењу партијској линији. Тиме је добио могућност да своју стару надреалистичку књижевну политику представи као нову модернистичку поетику, као основу и претходницу југословенског сукоба са стаљинизмом и марксистичком догмом.“ *Исјџо*, стр. 395.

ђивање његових поетских регула са циљевима револуције. Будући да је пратио револуцију до њене судбинске историјске победе и постао наличје њених намера, потреба и хтења, надреализам је историјски предодређен да се осами као највиши израз естетског револуционарног заноса и историјске борбе која је довела до надисторијског тријумфа, при чему се овај дијалектички моменат локализује у оквиру новостворене верзије југословенског социјализма, *правоверној* социјализма.

Позната је књижевноисторијска чињеница да су надреалисти потражили идеолошки ослонац у „међународном комунистичком покрету и Трећој интернационали, како би у колонама револуције и пролетерских маса [...] постигли победу својих идеја и жељену доминацију у јавном животу и култури“.⁴⁰ Треба напоменути и то да су, како у интернационалним, тако и у домаћим оквирима, комунистички идеолози били, по правилу, најчешће равнодушни према свим покушајима надреалистичких теоретичара-идеолога, попут Марка Ристића, да надреализам представе као легитимни књижевни израз револуције, и да надреалистичку поетику поставе у шире оквиру марксистичке и социјалистичке дијалектике, најпре због тога што ирационална компонента надреалистичке поетике, и дијалектички и делатно гледано, никада није могла да се складно и природно теоријски усагласи са марксистичким постулатима, што нужни спој надреализма и марксизма ипак чини вештачким.

Потребно је указати и на један лични моменат – оваквим прогласом Ристић се указује и потврђује као жрец надреалистичке историјске (како естетске, тако и друштвене) победе и њеног усклађења са надисторијским хтењима револуције. Самим тим, Ристић, макар у самопројекцији, заузима, или барем претендује да заузме место врховног књижевног судије у социјалистичком југословенском друштву. Његов велики утицај на књижевну сферу око и након 1954. године, као и на формирање песничког израза послератних модерниста, уз критичку надређеност која се каткад очитује у одбијању да аргументује своја критичарска ставовишта, износиће тек – како је то приметио Борислав Михајловић Михиз поводом *Књижевне ђолиџике* – „априорне ставове“,⁴¹ односно вредносне или политички и идеолошки обојене судове (случај са индексом аутора у *Књижевној ђолиџици*, „првом књижевном 'црном листом' непожељних и неподобних писаца“,⁴² расправа са Зораном Мишићем у *Нину*

⁴⁰ *Исјо*, стр. 386.

⁴¹ Борислав Михајловић Михиз, *Критијике и ојледи 1*, Нови Сад: Матица српска, Београд Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Ириг: Српска читаоница, 2021, стр. 137.

⁴² П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 394; в. више у: М. Ристић, *Књижевна ђолиџика*, стр. 243–291.

1961. године,⁴³ критика Павловићеве *Антилопије српској јеснишћива (XIII–XX век)*, која је заправо дугачки каталог негативних одређења), указује на то да оваква самопроглашена позиција није била без основе.⁴⁴

9. Мада је Ристићева потреба, артикулисана и у предратним годинама, да веже своја поетичка начела за идеолошки говор добила своју коначну верзију за време успостављања југословенског социјализма, а дијалектичку раван у експозеу изреченом на *Пленуму* из 1954. године, значајнијим се од друштвених и идеолошких Ристићевих становишта којима је дао легитимитет (културној) политици ФНРЈ чини његов утицај на поетички развој српске поезије.

Управо због тога што је ускладио надреалистичке постулате са локалним идеолошким приликама, Ристићево пледирање за надреализам остало је значајан утицај на рађање модерне српске поезије током педесетих година прошлог века. Његови критички прогласи били су поуздан сигнал оних поетичких путева које је власт одредила као проходне и дозвољене. Ристићева улога при истицању надреализма као естетског експонента револуције, самим тим и при истицању поетичке супериорности надреалистичких песничких пракси, утицала је на то да обнова поетског модернистичког израза није могла да избегне овај, са највишег места одобрени, утицај. Критички ставови Марка Ристића „ојачали су позицију послератне авангарде“ и имали снажан утицај на млађе песнике „у њиховом опредељењу за поетски ирационализам и обарање позитивистичког рационализма“.⁴⁵ Иако су млади песници најчешће трагали ван оквира које је Ристић назначио, ипак су многи од њих своје ране поетике везивали и за надреалистички импулс, пре свега за могућности које пружа надреалистичка песничка слика, чиме је ова поезија, кроз Ристићев чин, али и кроз истакнутији утицај Оскара Давича, Душана Матића, Милана Дединца, Александра Вуча и других, уграђена у нову обнову модерног израза и

⁴³ В. више у: Милан Алексић, *Традиција и идеологија (полемика Зорана Мишића и Марка Ристића или Шта је то косовско опредељење)*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2019, LXVII, 2, стр. 515–528. Уп. са: „Ристићева теоријска позиција пресудно је била обликована и одређена идеологијом, комунистичком, односно још прецизније социјалистичком. Та идеологија му је служила уместо критичарских мерила у процењивању вредности књижевног дела.“ *Истио*, стр. 520.

⁴⁴ Предраг Палавестра тврди да је можда и највећи ауторитет српске књижевне критике у двадесетом веку, након Јована Скерлића, био Марко Ристић, а да су за такву позицију заслужни и његов критичарски нерв и снажни књижевни стил, али и, за разлику од Скерлића, идеолошко залеђе, те да је он пуних пет деценија „био најизразитији оријентир књижевних токова, љутит врховни судија у служби сопствене догме, нетрпељив и искључив према свима који нису припадали његовој котерији или нису били спремни да се покоре мерилима његове фаланге.“ П. Палавестра, *нав. дело*, стр. 384.

⁴⁵ *Истио*, стр. 397.

у темеље послератног песничког модернизма. Од одсудног значаја је и то што су млади песници стваралачки, а не догматски или идеолошки пришли надреализму, везујући га на својим почецима за друге традицијске кодове: Васко Попа за језичко памћење фолклора и дубље елементе попут мита, уједно и за хумор и елементе поетике апсурда, Миодраг Павловић испрва за егзистенцијалистичке тонове, а потом и за јејтсовска архетипска обликовања песничке слике, Бранко Миљковић за симболистичке елементе итд. Не треба, свакако, преценити Ристићев удео у овом поетичком процесу, будући да су, на пример, Давичов, Матићев или Дединчев утицај, за разлику од Ристићевог, не само дискурзивни већ и песнички, били значајнији и свеобухватнији.

Такође, Ристићева дијалектичка визија синтезе надреалистичке поетике и револуционарне акције није могла бити, будући догматска са утопијским и тоталитарним аспектима, али и сасвим искључива према другим типовима књижевног израза, ништа друго до неуспели поетички и идеолошки пројекат који није остварен на плану поетичког развоја српске књижевности. На концу, а упркос иницијалном (пре свега, друштвеном, и то, најпре, декламативном) утицају, такав пројекат није остварен ни на плану ширих друштвених дешавања која су обликовала социјалистичку југословенску државу. Значај Ристићевих поетичких и идеолошких постулата почео је да јењава након 1958. године, када су почеле да се стишавају књижевне борбе везане за обликовање књижевности у социјалистичком друштву, те је постепено од „неоспорног првосвештеника српског надреализма“ постао „објекат једне политичке праксе“.⁴⁶ Марко Ристић је након пете деценије прошлог века, током којег се, упоредо са његовим књижевним и идеолошким тежњама и најчешће насупрот њима, обликовала велика модернистичка српска поезија двадесетог века, наставио да се доказује поузданим гласноговорником поменуте идеолошке и *политичке праксе*. Ипак, упркос свом његовом труду, српска књижевност се у свом развоју окренула неким другим, поетички продуктивнијим путевима.

ЛИТЕРАТУРА

Милан Алексић, *Традиција и идеологија (полемика Зорана Мишића и Марка Ристића или Шта је то косовско одређење)*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2019, LXVII, 2, стр. 515–528.

Миломир Гавриловић, *Модел прихватања модернизма у послератном југословенском социјалистичком друштву – између идеолошке контроле и поетичких права*, Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XVII

⁴⁶ Исто, стр. 389.

- међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2022), књига 2: „Србија: све што сте одувек желели да кажете о Србији, а нисте смели“, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2023, стр. 43–51.
- Ханифа Капиџић-Османагић, *Марко Ристић као књижевни теоретичар и критичар*, Критички радови Марка Ристића, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1987, стр. 7–95.
- Борислав Михајловић Михиз, *Критике и оцједи 1*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Ириг: Српска читаоница, 2021.
- Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике: 1768–2007. Том 1*, Нови Сад: Матица српска.
- Ратко Пековић, *Ни рай ни мир: Панорама књижевних полемика 1945–1965*, Београд: Филип Вишњић, 1986, стр. 6–153.
- Татјана Росић, *Зајечаћени рукопис, нестворено писмо: Есеј Три мртва писника Марка Ристића: Историја једног пријатељства и доминантни модели књижевне поетиике у српској култури*, (Зло)употребе историје у српској књижевности од 1945. до 2000. године, Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 2007, стр. 17–31.
- Предраг Тодоровић, *Српски надреализам или писци у 'служби народа': једна пјескила*, Авангарда и коментари: међународни научни зборник радова у част проф. Гојка Тешића, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021, стр. 677–701.
- Dušan Bošković, *Stanovišta u sporu. Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950–1960*, Београд: Izdavačko-istraživački centar SSO Srbije, 1981.
- Milan Bogdanović, *Stari i novi III*, Београд: Prosveta, 1961,
- Milomir Gavrilović, *Izvanredni plenum Saveza književnika Jugoslavije (1954) kao čin definisanja društvene uloge književnosti u FNRJ*, Kulturne orijentacije i političke kulture umjetničke inteligencije u Hrvatskoj o Jugoslaviji od 1952. do 1967. godine: Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem Desničini susreti 2023, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, 2024, str. 51–75.
- Sveta Lukić, *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965). Rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*, Београд: Prosveta, 1968.
- Marko Ristić, *Književna politika: članci i pamfleti*, Београд: Prosveta, 1952.
- Marko Ristić, *Varijacije (ili teze) o funkciji književnosti i o društvenoj odgovornosti književnika*, Izvanredni Plenum Saveza književnika Jugoslavije (10–13. novembra 1954), Београд: SKJ, 1955, str. 55–75.

Milomir M. Gavrilović

THE LITERARY CRITICISM OF MARKO RISTIĆ:
BETWEEN IDEOLOGY AND POETICS

S u m m a r y

This paper analyzes Marko Ristić's text "Variations (or Theses) on the Function of Literature and on the Social Responsibility of Writers", which serves as an exemplary demonstration of the author's effort, as a prominent representative of the ruling ideology of the time, to propose solutions to the then relevant literary and societal issues (such as the scope of literary freedom, the societal role of literature and authors, the definition of socialist literature, and the meaning and scope of the term "modern"). In addition, from a position close to the government, Ristić also sought to suggest directions that would allow for a degree of literary freedom, establishing a model that would become exemplary in the political positioning of the FPRY in the country and abroad. Simultaneously, he attempted to embed his understanding of modernity and the prominent social position of surrealist literature into a broader socio-political framework. The analysis conducted in this paper shows that Marko Ristić served as a spokesperson for the dominant ideology, supporting the concept of utilitarian literature and the social role of literature in building socialism. He contributed to shaping the societal role of literature as a means of enlightenment employed in molding the socialist individual. Additionally, he aimed to incorporate his personal thoughts on modern literary expression and highlight surrealist poetics as a more advanced form of both literary and social revolution. His literary and ideological positions most often tend to favor ideology, which ultimately limited the influence of his clearly articulated literary program. Despite initial success in the 1940s, it did not prove decisive for the further development of Serbian literature.

Keywords: ideology, socialism, literature, surrealism

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09"19"(082)

82.09(497.11)"19"(082)

СРПСКА књижевна критика XX века : зборник радова са научног скупа одржаног 21. и 22. октобра 2024. године : примљено на II скупу Одељења језика и књижевности, одржаном 25. марта 2025. године, на основу позитивних рецензија академика Јована Делића и дописног члана САНУ Горане Раичевић / уредник Злата Бојовић. – Београд : САНУ, 2025 (Београд : Birograf comp). – 395 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 242. Одељење језика и књижевности ; књ. 40)

На спор. насл. стр.: Serbian 20th-century literary criticism. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз поједине рад. – Summaries ; Zusammenfassung.

ISBN 978-86-6184-078-4

а) Српска књижевност -- 20в

б) Књижевна критика -- Србија -- 20в

COBISS.SR-ID 177316361